

Barbara NOWAK

ORCID: 0000-0002-5211-3643

*Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

Małgorzata ZABOROWSKA

ORCID: 0009-0001-3712-6745

Działalność dydaktyczna w szkole dla ubogich sierot Towarzystwa Dobroczyнного Krakowskiego w XIX wieku

Abstract: Teaching activities at the school for poor orphans of the Krakow Charitable Society in the 19th century

Teaching activities at the school for poor orphan children of the Cracow Benevolent Society in the 19th century. Access to general education for poor children, and even more so for orphans, in the 19th century, in the Polish lands of the Austrian partition, was very limited. As a result, many children under the age of 10 lacked literacy skills. These children were at risk of social exclusion from the very beginning, not only because of their social background, but also because of their illiteracy. It should be remembered that at that time a significant number of children were living on the streets of Krakow city, engaged in begging, while others aged 9–10 were used as cheap labor.

In order to prevent further social exclusion of children from poor orphan families, comprehensive schools were established through charity work. One of these was a common school founded by lay activists of the Krakow Charitable Society. It based its teaching and educational activities on the modern pedagogical principles of the time, according to which a child is best prepared for adult life when there is a supportive teacher-friend close by.

Keywords: social exclusion, orphanhood, charitable activities, general education, illiteracy, work minors, school achievements

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, sieroctwo, działania dobroczynne, szkolnictwo powszechne, analfabetyzm, praca nieletnich, osiągnięcia szkolne

Wstęp

W XIX w. na terenie Galicji, na ziemiach polskich przynależnych do zaboru austriackiego, problem edukacji ubogich sierot stanowił trudny problem społeczny, który starano się rozwiązać przede wszystkim na drodze działań dobroczynnych.

Dzieci pochodzące ze wsi galicyjskich, emigrujące niejednokrotnie samodzielnie lub ze starszym rodzeństwem do Krakowa w celu zdobycia środków do życia przez żebractwo, pozbawione były odpowiednich warunków do nauki szkolnej. Troska o utrzymanie własne lub młodszego rodzeństwa wymagała często rezygnacji z nauki szkolnej, co w wielu przypadkach dla dzieci w wieku 8–12 lat było trudnym doświadczeniem, pozbawiającym ich nie tylko beztrudnego dzieciństwa, ale również możliwości kształcenia się.

Analfabetyzm, brak umiejętności prawidłowego wysławiania się w połączeniu z doświadczanym ubóstwem potęgowały jeszcze bardziej wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży określanych bardzo często przez ówczesną opinię publiczną „marginesem społecznym”.

Potrzebom edukacyjnym tej grupy najmłodszego pokolenia galicyjskiego wyszli naprzeciw działacze organizacji dobroczynnych, świeccy przedstawiciele klas posiadających, nowoczesnej burżuazji i inteligencji galicyjskiej. Wyrażają oni istotne przekonanie, że poprawa położenia ubogich dzieci i młodzieży galicyjskiej może nastąpić jedynie przez edukację. W tym celu zakładano szkoły elementarne, w których swoje miejsce znajdowały dzieci i młodzież pozbawione do tej pory szansy na kształcenie.

Szkoły te były prowadzone zgodnie z ideami nowoczesnej, galicyjskiej pedagogiki, która kładła wielki nacisk na wychowanie i nauczanie oparte na doświadczeniu i wielkiej trosce o dobro dziecka (Ręgorowicz, 1930, s. 142). Jedną z takich nowoczesnych szkół była Szkoła Początkowa Towarzystwa Dobroczynnego Krakowskiego, która zapewniała ubogim sierotom dostęp do oświaty na takim poziomie, który umożliwiał im kontynuowanie nauki na wyższych poziomach kształcenia.

Organizacja i trudności szkolnictwa początkowego w Galicji na początku XIX wieku

Szkoły początkowe w Galicji w pierwszej połowie XIX w. podlegały ogólnym rozporządzeniom dotyczącym szkolnictwa na terenie Galicji, wprowadzonym na początku XIX w. Na podstawie statutu z 1817 r. do szkół początkowych na terenie Krakowa zaliczano wszystkie szkoły miejskie, klasztorne i prywatne pensje. Kuratorem szkolnictwa miasta Krakowa był wówczas hrabia Józef Za-

łuski. Szkolnictwem początkowym kierował Dozór Ogólny Szkół Początkowych, który miał za zadanie „wglądać we wszystkie przedmioty naukowe, jak i administracyjne szkół początkowych”, w szczególności jednak w administrację funduszków szkolnych, oznaczał zakresy szkolne, rozpisywał składki na budowę i utrzymywanie szkół, egzaminował i mianował nauczycieli do dozorów miejscowych, wyznaczał terminy egzaminów, odbierał sprawozdania o szkołach od dozorów miejscowych (Drózd, 2020, s. 87). Drugą instancją we wszystkich kwestiach dotyczących szkół początkowych była Rada Krajowa Szkolna, a instancją najwyższą w sprawach nauki była Wielka Rada Uniwersytetu, a w sprawach ekonomicznych — Senat Rządzący. W skład Dozoru Głównego wchodziło siedmiu członków: kanonik katedralny, prorektor liceum św. Anny, jeden z profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, dwóch sędziów i dwóch wójtów gmin miejskich Krakowa (Akta szkół początkowych W. M. Krakowa, APKr, sygn. 77; por. Ręgorowicz, 1930, s. 142).

W skład dozorów miejscowych wchodził: proboszczowie i wójtowie gmin, których obowiązkiem było m.in. przedstawianie nauczycieli do nominacji, czuwanie nad pilnością i moralnością nauczycieli oraz uczniów, a także składanie sprawozdania Dozorowi Ogólnemu.

W 1817 roku w Krakowie było 61 szkół powszechnych, jednak ich stan można określić wręcz jako nędzny, gdyż praktycznie nie dysponowały one, z wyjątkiem niektórych szkół klasztornych, własnym funduszem. Szkoły początkowe zdane były jedynie na fundusze własne, które były zbierane w formie składek, pobieranych od całej ludności miasta (zob. tabelę 1).

Zbiórka tych funduszy przebiegała bardzo wolno, co powodowało wpłacanie z wielkim opóźnieniem należności do kasy uniwersyteckiej, która z kolei wypłacała pensje nauczycielom. W 1821 r. zawarty został niekorzystny układ handlowy pomiędzy Krakowem a Królestwem Polskim, na podstawie którego rząd Królestwa wydzierżawił prawo wyłącznej sprzedaży soli na terenie Krakowa, podwyższając przy tym znacznie cenę soli. W zamian za to Kraków miał otrzymywać rekompensatę w wysokości 90 000 złp rocznie. Tak

Tabela 1. Składki na szkolnictwo początkowe w Krakowie na początku XIX wieku

Klasa	Wysokość składki
pierwsza	8 złp
druga	6 złp
trzecia	4 złp
czwarta	3 złp
piąta	3 złp

Źródło: Ręgorowicz, 1930, s. 144; Nowak, 2012, s. 112.

znacząca podwyżka soli obciążyła przede wszystkim warstwy najuboższe, a władze Krakowa w odpowiedzi postanowiły znieść obowiązującą dotychczas składkę szkolną, natomiast w jej miejsce Zgromadzenie Reprezentantów przyznało szkolnictwu początkowemu kwotę 33168 złp rocznie, co stanowiło kwotę bardzo niską, co hamowało rozwój szkolnictwa (Akta odnoszące się do uregulowania szkoły

Tabela 2. Liczba sierot uczących się w szkole KTD, pozostających pod opieką Towarzystwa

Rok	Chłopcy	Dziewczynki	Dzieci oddane do terminu	Zmarło
1830/1831	32	21	7	5
1831/1832	36	30	11	11
1832/1833	41	30	21	5
1833/1834	49	28	13	2
1834/1835	40	30	19	2
1835/1836	35	27	10	3
1836/1837	34	21	14	4
1837/1838	25	16	5	1
1838/1839	35	22	8	5
1839/1840	37	20	5	3
1840/1841	42	21	7	2
1842/1843	44	19	7	5
1843/1844	47	17	6	4
1844/1845	49	16	5	3
1845/1846	46	15	4	4
1846/1847	45	14	4	3
1847/1848	46	12	3	6
1848/1849	42	14	3	5
1849/1850	41	15	4	4

Źródło: Księga dziatek Bożych pod opieką Towarzystwa Dobroczynnego w Krakowie, sygn. TD 14.

Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 85; por. Ręgorowicz, 1930, s. 144; Nowak, 2012, s. 112).

Bardzo trudna była sytuacja lokali szkolnych, najczęściej taki lokal stanowiła jedna izba, bardzo ubogo wyposażona, a nauka w takich warunkach nie sprzyjała kształceniu dzieci z klas początkowych (Księga uchwał zapadłych na posiedzeniach Rady Ogólnej Towarzystwa Dobroczynności (protokoły posiedzeń), 1909–1920, sygn. TD 319; por. Nowak, 2012, s. 85).

Wyniki badań

Szkoła Towarzystwa Dobroczynnego Krakowskiego — organizacja i funkcjonowanie

Pierwsze zabiegi dotyczące urządzenia szkoły początkowej zostały podjęte 16 marca 1817 r. Szkoła została zorganizowana przez Komisję Szkolną dla sierot, urządzono ją jako szkołę prywatną jednoklasową z trzema oddziałami:

Tabela 3. Liczba sierot uczących się w szkole KTD, pozostających pod opieką państwa (dla porównania: również w pierwszych latach drugiej połowy XIX w.)

Rok	Chłopcy	Dziewczynki	Sieroty oddane do terminu	Zmarło
1835/1836	44	57	21	6
1836/1837	37	29	16	4
1837/1838	29	25	8	3
1838/1839	28	26	2	1
1839/1840	25	20	3	2
1840/1841	27	18	5	1
1841/1842	29	19	3	2
1842/1843	35	22	5	0
1843/1844	39	23	1	0
1844/1845	38	24	4	2
1845/1846	37	26	5	3
1846/1847	26	18	8	5
1847/1848	23	17	10	4
1848/1849	21	19	5	2
1849/1850	23	20	4	1
1850/1851	27	24	5	6
1851/1852	25	22	3	4
1852/1853	27	24	4	2
1853/1854	28	23	5	6
1854/1855	29	20	7	3
1855/1856	28	22	6	5
1856/1857	29	24	8	3
1857/1858	32	23	10	3
1858/1859	35	21	12	2
1859/1860	37	24	14	6
1860/1861	38	25	15	3
1861/1862	39	24	13	2
1862/1863	35	23	14	5
1863/1864	34	21	12	11
1864/1865	36	22	10	13
1865/1866	35	24	11	7
1866/1867	32	21	9	2
1867/1868	31	24	7	0

Źródło: Księga dzieciak Bożych pod opieką Towarzystwa Dobroczynnego w Krakowie, APKr, sygn. TD 14.

- oddział I — pierwszy rok wieku zobowiązującego do nauki szkolnej;
- oddział II — drugi i trzeci rok wieku zobowiązującego do nauki szkolnej;
- oddział III — czwarty, piąty i szósty rok wieku zobowiązującego do nauki szkolnej.

Oddział IV pojawił się dopiero w 1840 r.

Pełna nazwa szkoły brzmiała: „Jednoklasowa nierozdzielna szkoła ludowa z całodzienną nauką przy Towarzystwie Dobroczynnym w Krakowie” (Akta odnoszące się do uregulowania szkoły Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 85).

Nauczanie odbywało się w sali szkolnej bezpośrednio przylegającej do pomieszczeń, w których znajdowały się sypialnie dzieci z Domu Sierot. W latach trzydziestych XIX w. szkołę zreorganizowano, a program nauczania oparto na programach szkół parafialnych (Nowak, 2012, s. 93).

W latach 1830–1831 na skutek epidemii cholery znacznie wzrosła liczba sierot, których rodzice zmarli w wyniku epidemii, a nad którymi opiekę roztoczyło Krakowskie Towarzystwo Dobroczynności. W tej sytuacji za zgodą Senatu Rządzącego na szkołę przeznaczono dolne kondygnacje zamku na Wawelu, przylegające do Kurzej Stopki. Zatrudniono nowego nauczyciela, a szkołę wyposażono w podstawowe pomoce dydaktyczne: „[...] sprzęty, materialia pisemne, książki do nauki i nabożeństwa” (Katalogi główne Szkoły Ludowej 1-klasowej Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 87).

Nauka w szkole zakładowej była podzielona w ciągu dnia na dwa etapy: rano od godziny 8.00 do 11.00, natomiast po południu od godziny 14.00 do 16.00, z wyjątkiem niedziel i świąt. W soboty i środy nie odbywała się już nauka w godzinach popołudniowych (Katalogi główne Szkoły Ludowej 1-klasowej Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 87).

Ponieważ w szkole zatrudniany był tylko jeden nauczyciel, utrudniało to znacznie organizację zajęć dydaktycznych, musiano sobie jednak radzić z powyższymi trudnościami, organizując zajęcia w ten sposób, że kiedy w jednym oddziale trwały zajęcia głośne z udziałem nauczyciela, w dwóch pozostałych prowadzono „zajęcia ciche”.

W szkole była też bardzo zróżnicowana liczba godzin dydaktycznych w poszczególnych oddziałach. I tak w oddziale pierwszym wynosiła ona tygodniowo 19 godzin, w oddziale drugim — 25 godzin, a w oddziale trzecim — 29 godzin (Akta odnoszące się do uregulowania szkoły Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 85).

Pierwszy stały nauczyciel został zatrudniony dopiero 18 czerwca 1818 r. Został nim Filip Skawinkiewicz, jednak funkcje pomocnicze pełnili też początkowo wytypowani przez Towarzystwo ubodzy, a także starsze sieroty. Nauka odbywała się w dużych salach, na których przebywali niejednokrotnie nieuleczalnie chorzy. Oddzielna sala z przeznaczeniem na naukę została wyznaczona dopiero

w 1820 r. I tutaj chłopcy pod kierunkiem nauczyciela pobierali pierwsze nauki czytania, pisania i religii (Akta odnoszące się do uregulowania szkoły Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 85).

Nauka dzieci opierała się na *Książeczkach polskich dla szkółek parafialnych*, których były dwa rodzaje: mniejsze i większe (tamże).

W latach 1833–1834 szkołę zreorganizowano, a program nauczania oparto na programach szkół parafialnych. Uczniów podzielono na cztery oddziały: początkujących, postępujących, doskonalących się i usposobionych. Równocześnie zatrudniono nowego nauczyciela, który otrzymał bezpłatne mieszkanie bezpośrednio przylegające do sal dzieci, wyższe wynagrodzenie, a także płatnego zastępcę (Rocznik Towarzystwa Dobroczynnego, 1834, s. 21).

Kolejna reorganizacja szkoły następuje w latach 1835–1836, kiedy to na skutek działań policji i polecenia rządu Towarzystwo przejmuje opiekę nad tzw. sierotami rządowymi, które wówczas w liczbie około 70 zostały początkowo ulokowane w domu roboczym, a następnie oddane pod nadzór Towarzystwa, zobowiązując się równocześnie do ich utrzymania. W ten sposób zapoczątkowano opiekę nad sierotami rządowymi, których liczba z czasem wciąż wzrastała. Wzrastała więc jednocześnie liczba uczniów szkoły zakładowej, których odnotowano już w roku szkolnym 1833, a to z kolei rodziło konieczność kolejnych zmian w funkcjonowaniu szkoły (Księga szkoły początkowej pod opieką Towarzystwa Dobroczynności zostającej 1833–1843, sygn. TD 14; por. Rada Szkolna Okręgowa Miejska w Krakowie 1889–1949, nr zespołu 1916; Nowak, 2012, s. 89).

Po upadku powstania krakowskiego, kiedy Dom Schronienia został zlikwidowany, a podopiecznych rozlokowano w pomieszczeniach klasztornych (o czym wcześniej była już mowa), w celu zapewnienia dzieciom ciągłości nauczania Rada Ogólna Towarzystwa wynajęła za opłatą 10 dukatów dom na szkołę przy ul. Franciszkańskiej wraz z mieszkaniem dla nauczyciela (Rocznik Towarzystwa Dobroczynnego, 1847, s. 6; Księga szkoły początkowej pod opieką Towarzystwa Dobroczynności zostającej, sygn. TD 16; Księga uchwał zapadłych na posiedzeniach Rady Ogólnej Towarzystwa Dobroczynności (protokoły posiedzeń), 1909–1920, sygn. TD 319)¹.

Kolejne zmiany były wynikiem zniesienia na mocy patentu z 20 października 1860 r. Ministerstwa Wyznań i Oświecenia oraz włączenia jego agend do Ministerstwa Stanu w dniu 14 lutego 1861 r. Tym samym wszelkie inicjatywy związane z rozwojem szkolnictwa zostały przerwane na powstające sejmy krajowe, które zostały zatwierdzone w Galicji w tym samym roku. Jest to również początek dążeń autonomicznych Galicji w zakresie szkolnictwa (Sprawozdanie z czynności

¹ Por. też: Księga sierot zostających pod opieką Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego z fundacji dra Tomasza Kitowskiego z lat 1885–1893, sygn. TD 294; Kubik-Hordyński, 1898, s. 305; Majorek, 1968, s. 211–234.

Tabela 4. Treści programowe w Szkole Początkowej KTD 1833–1840

Lata	Oddział I	Liczba uczniów	Oddział II	Liczba uczniów
1833–1834	poznawanie liter; poznawanie liczb mniejszych; sylabizowanie początkowe;	Chł. 19 Dz. 12	czytanie początkowe w krótkich sensach; poznawanie liczb i liczenie do tysiąca; początkowe pisanie na tabliczkach; początkowy katechizm	Chł. 8 Dz. 5
1 czerwca 1834 do 21 maja 1835	poznawanie liter; poznawanie liczb mniejszych; sylabizowanie początkowe z książek i na pamięć; katechizm początkowy	Chł. 14 Dz. 10	czytanie początkowe w krótkich sensach; nauka rachunków: dodawania, odejmowania, mnożenia z przykładami różnymi na tablicy; katechizm dla szkół początkowych parafialnych przepisany	Chł. 7 Dz. 7
Od 1 września 1838 do 26 lutego 1839	uczą się jak wyżej	Chł. 8 Dz. ?	sylabizowanie niemieckie; pisanie początkowe polskie	Chł. 5 Opieki 9
1839	uczenie czytania polskiego na tablicach i seksternach; uczenie czytania niemieckiego i pisania		nauczanie rysunków technicznych; czytania niemieckiego drukowanego i pisanego; tłumaczenia niemieckiego na polski z książek: <i>Namen Buch</i> i <i>Konera</i> [?]; religii moralnej z tłumaczeniem; historii z książki <i>K. Fleury</i> na pamięć z tłumaczeniem	kl. 1, 8 kl. 2
1840	Jak wyżej		Jak wyżej	

Źródło: Program nauki dla dzieci w szkółce Towarzystwa Dobroczynności, APKr, sygn. TD 84; za: Nowak, 2012, s. 95.

Oddział III	Liczba uczniów	Oddział IV	Liczba uczniów
czytanie pisma żywego; rachunki w czterech działaniach w liczbach prostych z przykładami na tablicy; nauka monet znajomych, wag, miar, czasu; początkowe pisanie; nauka obyczajowa na pamięć; katechizm dla szkół początkowych	Chł. 10 Dz. 8		
płynne czytanie tekstów drukowanych i pisanych; kaligrafia polska; rachunki w czterech działaniach w liczbach prostych, z różnymi przykładami na tablicy; katechizm większy	Chł. 5 Dz. 6		
czytanie drukowanych i ręcznych pism niemieckich	Chł. 6 Opieki 7		
Jak wyżej		religii z ksiązek katechizmu; nauki moralnej; czytania polskiego płynnego drukowanego i ręcznego pisma; czytania niemieckiego drukowanego i ręcznego pisma; kaligrafii polskiej w grubym i drobnym formacie; deklamacji polskiej; geografii w ogólności w Europie; arytmetyki czterech działań w liczbach jednogatunkowych i prostych z przykładami na tablicy, miar, wag, czasu, monety krajowej.	Chł. 52; Dz. 42

Wydziału Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii na czas od pierwszego zgromadzenia Sejmu Krajowego..., 1863, s. 8–30). Z dniem 24 stycznia 1868 r. rozpoczęła działalność Rada Szkolna Krajowa, która od razu wydała odezwę do nauczycielstwa i społeczeństwa Galicji. Na plan pierwszy wysunięto sprawę szkolnictwa ludowego, które do tej pory było najbardziej zaniedbane, z niskim poziomem wykształcenia nauczycieli i nieodpowiednim wyposażeniem.

Programy nauczania obowiązujące w Szkole Towarzystwa Dobroczynnego Krakowskiego

Tabela 5. Wyposażenie szkoły elementarnej Towarzystwa Dobroczynnego Krakowskiego w latach 1833–1834 (wycinek wyników badań)

Rok	Książki	Liczba	Przedmioty	Liczba
1833	<i>Nauka wiary</i>	18		
1833	<i>Nauka czytania i pisania</i>	12		
1833	<i>Powieści Starego i Nowego Testamentu</i>	30		
1833	<i>Nauka początkowego czytania, pisania i rachunków</i>	1		
1834	<i>Wzory rachunków domowych dla płci żeńskiej</i>	4		
1834	<i>Wzory rachunków domowych gospodarskich</i>	1		
1833	?		ławki duże	8
1833	?		ławki małe	3
1833	?		małe stoliki	2
1833	?		tablica z alfabetem	1
1834	?		tablica z liniami [?]	1
1834	?		tablice dla dzieci z wylakierowanymi po obu stronach liniami	24
1834	?		tablice wylakierowane na kolor czarny	6
1834	?		szkolne kałamarze	18
1834	?		tabliczki małe dla dzieci	24
1834	?		tabliczki duże dla dzieci	20

Źródło: Księga szkoły początkowej pod opieką Towarzystwa Dobroczynności zostającej 1833–1843, sygn. TD 14; por. Nowak, 2012, s. 75.

Wnioski badawcze i zakończenie

Szkoła elementarna prowadzona przez Towarzystwo Dobroczynne Krakowskie miała ogromne znaczenie dla rzeszy ubogich sierot żyjących na ulicach Krakowa. Dzięki otoczeniu ich opieką, znalezieniu im schronienia w Domu Sierot dawano dzieciom możliwość dostępu do edukacji. Ten etap edukacji otwierał im możliwość właściwego funkcjonowania w dorosłym życiu przez umiejętność czytania, pisanie, wypowiadania się w obowiązującym języku na terenie państwa zaborczego.

Szkoła ta od początku borykała się z wieloma problemami ekonomicznymi i organizacyjnymi, jednak dzięki licznym darczyńcom i społecznikom mogła realizować zadania wychowawcze i dydaktyczne. Z biegiem lat stała się jedną z najnowocześniejszych szkół nie tylko w Krakowie, ale również w Galicji.

Od samego początku celem nauki elementarnej było przygotowanie dzieci na takim poziomie

Wiedza zdobyta w szkole elementarnej przygotowywała dzieci do życia również pod względem praktycznym: dziewczynkom umożliwiono zdobycie umiejętności szycia prostych rzeczy potrzebnych na co dzień, cerowania, gotowania i sprzątanania w gospodarstwie domowym, a z kolei chłopcy zdobywali wiedzę umożliwiającą im przygotowanie się do dalszej nauki w terminach do określonego rzemiosła. Dzieciom zdolnym poziom szkoły elementarnej dawał możliwość kontynuowania nauki w szkołach średnich.

W szkole prowadzonej przez Towarzystwo Dobroczynne Krakowskie dzieci spotykały się z życzliwością nauczycieli, a także wspierających ich społeczników. Dbano o wyposażenie szkoły w odpowiednie materiały niezbędne do nauki, pomoce dydaktyczne i sprzęty. Zapewniano dzieciom właściwą organizację dnia przez odpowiednie planowanie nauki i wypoczynku. Wielką wagę przywiązywano do zabaw ruchowych na świeżym powietrzu, zarówno w ogrodzie szkolnym, jak i organizując częste spacery, które łączyły w sobie element zdobywania wiedzy i troski o zdrowie dzieci.

Źródła z Archiwum Narodowego w Krakowie

Akta odnoszące się do uregulowania szkoły Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 85.
Akta szkół początkowych W. M. Krakowa, APKr, sygn. 77.

Katalogi główne Szkoły Ludowej 1-klasowej Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. TD 87.

Księga dzieci Bożych pod opieką Towarzystwa Dobroczynnego w Krakowie, APKr, sygn. TD 14.

Księga sierot zostających pod opieką Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego z fundacji dra Tomasza Kitowskiego z lat 1885–1893, sygn. TD 294.

Księga szkoły początkowej pod opieką Towarzystwa Dobroczynności zostającej 1833–1843, sygn. TD 14.

Księga szkoły początkowej pod opieką Towarzystwa Dobroczynności zostającej, sygn. TD 16.

Rada Szkolna Okręgowa Miejska w Krakowie 1889–1949, nr zespołu 1916.

Księga uchwał zapadłych na posiedzeniach Rady Ogólnej Towarzystwa Dobroczynności (protokoły posiedzeń), 1909–1920, sygn. TD 319.

Rocznik Towarzystwa Dobroczynnego 1834, 1846, 1847.

Sprawozdanie z czynności Wydziału Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii na czas od pierwszego zgromadzenia Sejmu Krajowego..., Lwów 1863, s. 8–30.

Bibliografia

Dróżdż, A. (2020). *Świat galicyjskiego szkolnictwa z przełomu XIX i XX wieku w opisach literackich i pamiątkarskich*. W: R. Słęczka, A. Włoch, J. Wojniak (red.), *Szkola polska od XVIII do XXI wieku*. Kraków: Wyd. Naukowe UP, 87–101.

Kubik-Hordyński, G. (1898). *Wychowanie i nauka ze stanowiska polityki socjalnej*. Lwów: Drukarnia i Litografia Fillera i S-ki. [Odbitka z czasopisma „Rodzina i Szkoła”].

Majorek, C. (1968). *Ustrój galicyjskiego szkolnictwa ludowego w czasach walki o autonomię i w okresie kampanii rewolucyjnej (1860–1871)*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP”, 32. „Prace Historyczne”, 4, 211–234.

Nowak, B. (2012). *Elementy pracy socjalnej w działalności wychowawczej i dydaktycznej Towarzystwa Dobroczynnego Krakowskiego w XIX i na początku XX wieku*. Rużomberok: Katolicka Univerzita v Rużomberku.

Ręgorowicz, L. (1930). *Szkolnictwo W. M. Krakowa w dobie kuratorji Józefa hr. Załuskiego*. Warszawa –Lwów: nakładem Naukowego Tow. Pedagogicznego.